

Souběžně s rozmachem sociologických výzkumů v ČSSR se zejména po roce 1965 ve větší míře začaly objevovat v různých odvětvích našeho národního hospodářství objednávky aplikovaného sociologického výzkumu. Ke škodě věci však mnohdy motivem takových objednávek byla snaha získat jen tzv. „vědecké“ podklady, které by zdůvodnily některé potíže fungování hospodářské organizace. Na druhé straně však současně nezdravě působil duch propagandy, která relativně mladou vědní disciplínu provázela. Očekávání podniků pak často nebyla adekvátní reálným možnostem sociologického výzkumu. Logickým důsledkem byla dočasná deziluze, jejíž následky nejsou ještě dnes zcela překonány.

Příčiny této situace si můžeme zhruba rozdělit do tří skupin:

1. Příčiny, které tkví v neinformovanosti vedoucích pracovníků hospodářských organizací. Bereme-li ovšem v úvahu, že k rozvoji základního i aplikovaného sociologického výzkumu dochází v podstatě teprve v roce 1965, je jistá míra neinformovanosti jevem celkem přirozeným. Jisté nápravy by bylo možné dosáhnout například cestou popularizace použitelných výsledků a závěrů z aplikovaných výzkumů v resortních časopisech, sbornících, bulletiních apod. Účinnost takové popularizace závisí ovšem na míře její serióznosti a přesvědčivosti o praktické použitelnosti.

2. Příčiny mající nezřídka původ v nízké kvalitě aplikovaných výzkumů či v jejich neadekvátnosti vzhledem k potřebám rozhodovací praxe. Mnohé z těchto výzkumů trpí nedostatky teoretického a metodologického charakteru natolik, že nemohou poskytnout dostatečné nosné podklady pro efektivní praktické využití. O skutečné efektivnosti nemůžeme hovořit, pokud výsledky výzkumu jsou jenom pouhým po-

tvrzením běžné zkušenosti řídicích pracovníků.

3. Příčiny, které mají svůj původ v nedostatecích organizace a řízení aplikovaného výzkumu.

Obecně patrně platí, že aplikované výzkumy by měly řešit především dva následující komplexy úloh:

a) měly by být zdrojem seriózních podkladů pro operativní rozhodování;

b) měly by dávat nosná východiska pro sociální plánování nejen na úrovni závodů a podniků, ale i na úrovni resortů a odvětví.¹

Zaměříme-li se na organizační otázky sociologické výzkumné práce, musíme konstatovat, že výzkumy probíhající v jednotlivých podnicích a na závodech zůstávají vesměs bez jakékoli koordinace a návaznosti, probíhají izolovaně a v podstatě živelně.

Již letmá prohlídka těchto prací ukazuje jejich ohromnou roztržitost z hlediska cílů, tematického zaměření, metodologie, úrovně zpracování, možnosti generalizace výsledků apod. Zdá se být nesporná nutnost určitého bilancování dosavadní práce, bilancování, které by bylo aktivní a přínosné pro další výzkumnou práci. Jednou z cest takové aktivní bilance je využití existujících výzkumů, využití informace, kterou obsahují, k sekundární analýze. Zpracování údajů těchto výzkumů, jejich komparace a generalizace nese souhrnný název sekundární analýza. Vlastní sekundární analýze by měla předcházet jednak etapa sběru materiálu, jeho sumarizace a evidování, jednak jeho metodologické vyhodnocení.² Na základě výsledků práce v těchto etapách můžeme přikročit k vlastní sekundární analýze, resp. k těm postupům, které získaná data dovolují použít. Tato data spolu s požadavky statistiky,

¹ Kohout, J. — Kolář, J.: *K metodologii sociálního plánování podniku*. Sociologický časopis 7, 1971, č. 4, s. 419–424.

² Havlík, R. — Prudký, L. a kol.: *I. etapa šetření*

o stavu a vývoji prací zabývajících se lidským činitelem ve stavebnictví. Praha, Ústav racionalizace ve stavebnictví 1971.

metodologie sociologického výzkumu a sociologické teorie jsou limitujícím činitelem pro použití a efektivnost technik sekundární analýzy. Stanovují možnosti a meze postupům zpracování a možným výsledkům.

Dosavadní zkušenosti s aplikovaným výzkumem ukazují, že možnosti sekundární analýzy v této etapě vývoje sociologie u nás jsou poměrně značně omezené.

Například velmi často nemáme přístup k primárnímu materiálu a musíme se spokojit s údaji uváděnými ve výzkumných zprávách. Vzhledem k tomu, že tyto zprávy bývají určeny řídícím pracovníkům — praktikům, chybí mnohdy metodologická část. V takových případech bývá pak nutné formulace otázek a kategorizace možností výpovědi respondentů dedukovat a skládat z roztroušených citací v textu závěrečných zpráv.

Zaměříme-li se na zmíněný problém formulací a kategorizací otázek, setkáme se v podstatě s těmito případy:

1. Data jsou naprosto nesrovnatelná; tato alternativa je nejčastější.

2. Data jsou srovnatelná na základě podobnosti formulací otázek a následného sjednocení kategorizace výpovědi respondentů. Pracovat s takovými daty je však možné jen do určité míry. Tento postup v sobě skrývá nebezpečí značného zkreslení závěrů, neboť některými experimentálními šetřeními³ byla prokázána závislost mezi charakterem výpovědi respondentů a

a) formulací otázky,

b) způsobem kategorizace možností výpovědi,

c) pořadím otázek.

3. Data jsou srovnatelná na základě totožnosti formulace a kategorizací výpovědi respondentů. Zkušenost ukazuje, že půjde o případy spíše výjimečné.

Na řadu překážek metodologického charakteru bychom narazili například i při zjišťování reprezentativnosti zkoumaných souborů, při posuzování srovnatelnosti konkrétně použitých metod analýzy apod.

Za současné situace je do jisté míry možné získat srovnatelné a zobecnitelné

údaje pouze z oficiálního statistického výkaznictví (i když většinou ne v dostatečně dlouhé časové řadě, ne vždy úplně, poznamenáné změnami metodik apod.). Proto charakter těchto dat nemá dosud pro účely sociálního plánování dostatečnou výpovědní hodnotu (pomíjíme zde problémy technického rázu i skutečnost, že použitelnost těchto dat je omezena rovněž obsahově). Možnosti interpretace jsou pak vesměs značně omezené. Snad jistou nápravu by mohlo přinést zavedení Jednotné evidence pracujících, pokud by její ukazatele byly v některých položkách (např. fluktuace) hlouběji propracovány a pokud podniky tento nový systém dokáží zdárně integrovat.

Na základě získaných zkušeností se pokusíme o formulaci představ týkajících se řízení a organizace výzkumné sociologické práce v národohospodářských odvětvích. Cílem by mělo být propojení praktické užitelnosti sociologického výzkumu pro konkrétní závod či podnik s možnostmi odpovědět na klíčové otázky relevantní pro sociální plánování na úrovni oborů, resortů a odvětví.

Takové komplexní řešení není v silách jednotlivých pracovišť, která se sociologií zabývají na úrovních závodů a podniků. Tento problém by mohl vyřešit pouze orgán, který by se zabýval centrálním řízením rozvoje aplikovaného sociologického výzkumu (případně i výzkumu psychologického, fyziologického, personalistického apod. v jejich vzájemné koordinaci) v rámci každého odvětví.⁴

Centrálním řízením aplikovaného výzkumu rozumíme tyto řídicí a poradenské činnosti.⁵

A. Řídící činnosti

1. Určení výzkumných témat relevantních pro sociální plánování v odvětví.

2. Standardizace výzkumných nástrojů. Přistoupíme-li například k dotazníkovému šetření, pak standardizací výzkumných nástrojů rozumíme jednotný výběr a formulaci určitého okruhu otázek. Snahou je zda dosáhnout srovnatelnosti získaných údajů. Bylo by ovšem třeba sjednotit i vý-

³ Holda, D.: Rozbor operacionalizace u výzkumu hodnotových orientací mládeže. Sociologický časopis 9, 1973, č. 1.

⁴ V mnohých odvětvích existují sice ústřední pracoviště na ministerstvech či resortních výzkumných a vývojových ústavech, ta však většinou vykonávají vlastní výzkumnou činnost a nezabývají se říze-

ním rozvoje výzkumné sociologické práce.

⁵ Podkladem pro formulace předpokládaných řídicích činností a poradenských funkce byly i informace uvedené v: Illner, M.: Archiv společenskovědních informací — nový pomocník empirické sociologie. Sociologický časopis 4, 1968, č. 4, s. 507—510.

běrové techniky volby osob zahrnutých do zkoumaných souborů, způsob zpracování apod.

3. Zřízení archívu dat, který by obsahoval:

a) základní identifikační údaje o prováděných a zakončených výzkumech,

b) kopie primárního materiálu z těchto výzkumů,

c) metodologické informace o těchto výzkumech, například hodnocení použitých baterií otázek, reprezentativnosti výběrového souboru apod.,

d) výzkumné nástroje ve výzkumech použité, například formuláře dotazníků, referentských archů, záznamových archů pro pozorování apod.,

e) data získaná z podnikového a oborového statistického výkaznictví,

f) odbornou literaturu, která se vztahuje k relevantním problémům.

B. Poradeňské činnosti

Zřízení poradenského a konzultačního střediska pro pracovníky, kteří se zabývají sociologickým šetřením v daném odvětví. Zde by se mohly řešit například problémy spojené s prováděním konkrétních výzkumů, ale i problémy teoretické, metodologické a aplikační. Touto cestou by bylo možné vytvořit nejen podmínky pro růst informovanosti řídících pracovníků v odvětví (např. popularizací aplikovatelných výsledků sociologických šetření, informování o zkušenostech z práce s lidským činitelem v jiných podnicích apod.), ale i podmínky pro vytvoření příznivější atmosféry pro výzkumnou práci. Činnost konzultačního střediska by mohla napomoci i zvýšení a doplnění odborné průpravy výzkumníků, a tím i růstu odborné úrovně aplikovaného výzkumu.

Koordinace práce a řízení výzkumu v odvětví by mohly významně napomoci při získávání takového primárního výzkumného materiálu, který by byl srovnatelný a zpracovatelný technikami sekundární analýzy a který by takto umožňoval lépe, efektivněji a ekonomičtěji precizovat některé problémy a usnadnil by jejich hlubší pochopení.

Předkládaná představa racionalizace výzkumné práce se může jevit jako prostředek znemožňující uplatnění tvůrčích potencií pracovníků větší části sociologických pracovišť, degradující je pouze na jakýsi

výkonný orgán centrálního pracoviště. Navrhované řízení rozvoje aplikovaného výzkumu by se však týkalo pouze určitých témat problémů, stanovených na základě analýzy a konzultací odborníků i praktiků. Ponechává tak podle našeho názoru prostor pro uplatnění tvůrčí aktivity při řešení problémů, které jsou specifické pro konkrétní závody a podniky. Nevylučuje ani doplnění společného výzkumného nástroje o části, které by problematiku analyzovaly hlouběji, z dalších stránek, pro potřeby konkrétní hospodářské organizace. Ponechává (a předpokládá) tvůrčí aktivitu pracovníků výzkumu na závodech a podnicích, aktivitu směřující k metodologickému ověřování a zpřesňování společného výzkumného nástroje apod.

Zmíníme se ještě o jednom příznivém momentu centrálního rozvoje aplikovaného sociologického výzkumu v resortech. Jsou-li například předmětem šetření zdroje pracovních sil v určité oblasti, může při větší hustotě podniků docházet ke konfliktům (vznikne-li například dojem „přetahování“ pracovních sil mezi podniky). I tomu by se mohlo pravděpodobně do jisté míry předejít vytvořením podmínek pro rozhodování a jednání mezi podniky tím, že by jim byly dodány podklady obsahující výsledky centrálně evidovaných a sledovaných výzkumných prací. Nemenší hodnotu, zatím v našich podmínkách ne zcela docenovanou, by měla skutečnost, že by populace nebyla „přesycována“ výzkumnými akcemi a nebyly by vyvolávány nepříznivé postoje k výzkumu či snížení ochoty respondentů pravdivě nebo vůbec vypovídat.

Jsme si vědomi určité diskutabilnosti této nebo podobné koncepce i značných překážek spojených s její realizací. Vyskytla by se jistě řada potíží personálního a organizačního charakteru. Kdyby se však vědomí nutnosti určitého řešení problémů aplikovaného výzkumu a jeho využití ujalo mezi odbornými a řídicími pracovníky, celá řada podobných otázek by se jistě ukázala jako řešitelná. Bylo by to podle našeho názoru významným krokem na cestě rozvoje aplikované sociologie v hospodářské praxi, na cestě ke komplexní socialistické racionalizaci, k sociálnímu plánování, a tím k dalšímu rozvoji naší společnosti. Byl by to jistě i významný krok k vyšší kvalitativní úrovni sociologie jako vědecké disciplíny.

Гавлик Р. - Гольда Д.: Заметки к некоторым научно-организационным проблемам прикладных социологических исследований в народном хозяйстве

Проходя начальный этап своего развития, прикладные исследования не сумели избежать некоторых детских болезней, однако они также принесли ряд ценных отдельных познаний. Одной из форм подытоживания достигнутых результатов и путем к их дальнейшему использованию является вторичный анализ. Однако значительная раздробленность тем и способов обработки уменьшает количество возможностей сравнений и расценки. Для будущего мы считаем необходимым предупредить такую раздробленность и для этого приложить усилие к осуществлению единого предметного и методического руководства прикладными исследованиями и консультационной деятельностью, именно как в интересах научной дисциплины, так и в интересах ее применимости в практике народного хозяйства. В настоящей статье мы поэтому предлагаем основные сферы деятельности для центрального управления прикладными исследованиями в области отдельных отраслей (по их специфике) и во всей экономике, а именно при сохранении творческой свободы отделений, занимающихся проблемами человеческого фактора на уровне производственно-экономической единицы и предприятий.

Настоящую статью мы не понимаем как комплекс определенных категорических суждений, но как побуждение к размышлениям и дискуссиям о возможностях рационализации и повышения эффективности исследовательской социологической деятельности в экономической практике.

Havlik R.—Holda D.: Comments on Some Scientific-Organizational Problems of Applied Sociological Research in National Economy

In national economy, the applied sociological research has passed through the initial stage of its development where it could not avoid some child's diseases but, notwithstanding, brought a great number of valuable partial findings. One of the forms of balancing the results obtained, opening the way to their further utilization, is the secondary analysis. A considerable heterogeneity of themes as well as of processing methods, however, is reducing the possibilities of comparison and evaluation. We consider it necessary to avoid this heterogeneity in future and, with a view to this aim, to endeavour to ensure a uniform material and methodological realization of the applied research and to develop guidance activity. This should be done in the interest of both the scientific discipline and its applicability in economic practice. The present paper, therefore, suggests basic activity areas in the central management of applied research in the individual branches as well as in economics as a whole. Simultaneously, creative freedom of the workplaces dealing with the human factor on the level of economic production units and of enterprises should be preserved.

This paper is conceived not as a set of certain categorical statements but as a stimulus to considerations and discussions on the possibilities of rendering sociological research activity in economic practice more rational and effective.